

GAGAUZLAR'IN MENŞEİ HAKKINDA İLERİ SÜRÜLEN GÖRÜŞLER

Muharrem DÖRDÜNCÜ*

Gagauzlar, bugünkü Moldavya'da yaşayan nüfusu 200.000'e yakın bir Türk topluluğudur. Tarihte nüfus ve siyasî faaliyetlerinin etkisizliği sebebiyle adlarından pek bahsedilmemektedir. Özellikle menşelerinin kimlere dayandığı konusunda, tarihçiler arasında görüş farklılıkları vardır. Buna rağmen küçük bir topluluğun, tarih boyunca değişik kavimlerin gelip geçtiği ve yerleştiği bir coğrafyada, günümüze kadar varlıklarını muhafaza etmeleri pek mühimdir. Nüfus olarak az olmalarına rağmen, Türkçe'yi konuşmaları ve Hıristiyanlığa mensup olmalarının yanında; Anadolu'daki bazı Müslüman Türk âdetlerinin bu topluluk içerisinde görülmesi dikkate şayandır. Ayrıca eski Türk kültür ve inanç izlerinin de görülmesi menşelerinin takibi açısından önemlidir.

Gagauzlar'ın dil olsun, devam ettirdikleri kültür tarzı olsun, menşe olarak bir veya birkaç Türk boyuna uzandıklarını göstermektedir. Zira nüfus bakımından az, siyasi olarak kuvvetli bir bünyeye sahip olmayan bir topluluğun, hakim kuvvet veya topluluklar tarafından eritilmeleri muhtemeldir. Gagauzlar ise dillerini muhafaza etmişler, Hıristiyanlıkla beraber Türk gelenek ve göreneklerini sürdürmeyi başarmışlardır.

IV. asırdan itibaren Hunlar'ın batıya doğru hareketlenmeleri, kendilerinden sonra gelecek olan diğer Türk kavimlerine bir nevi öncülük etmiştir. Batı Göktürk Devleti'nin VII. asır ortalarında yıkılma sürecine girmesiyle, Türk yurtlarında başlayan mücadeleler sırasında, Peçenekler'in buldukları yerlerden batıya doğru itilmelerine sebep olmuştur. Akabinde diğer Türk kavimlerinin -Uz (Oğuz), Kuman (Kıpçak)- birbiri ardı sıra hareketlenmeleri "Kavimler Göçünü" nün başlamasına yol açmıştır¹.

* Arş. Grv., AKÜ. Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

¹ Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. yy. Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1988, s. 44.

Peçenekler, Oğuzlar'ın baskısı karşısında 860-880 yıllarında Don-Kuban nehirlerine gelmişlerdir. Daha sonra Peçenekler, 1036'dan itibaren Tuna boyuna gelmeleri ile Bizans'la komşu olmuşlardır. Fakat Uz(Oğuz)'ların baskısı sonucunda Tuna'yı geçerek Balkanlara giren Peçenekler'in 1048'den başlayarak Bizans'ın hizmetine girdikleri görülmektedir.² Uzlar ise 1064 tarihinde Tuna'yı geçip Bizans'ın Balkanlardaki topraklarına saldırmalarına karşılık, Bizans hizmetinde olan Peçenekler'in de karşı koymasıyla ağır bir yenilgiye uğramışlardır. Uzlar bu hezimetle büyük zayıflıklar vermişlerdir. Geriye kalanlar Bizans tarafından çeşitli yerlere yerleştirilmişlerdir. Bir kısmı da bugünkü Dobruca'da kalarak Gagauzları oluşturmuşlardır³. Aynı tarihlerde Tuna'nın güneyine sarkan Kuman(Kıpçaklar), Peçenek ve Uz(Oğuz)'lardan sonra bölgede söz sahibi olmaya başlamışlardır. Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlar tamamıyla Kumanlar'ın eline geçmiştir. Bu bozkırlar "Deşt-i Kıpçak" (Kıpçak bozkırları) adını almıştır. Bu durum Moğol istilasından sonra tamamen umumileşecektir⁴.

Moğollar 1224 tarihinde Rus-Kumanlardan oluşan orduyu ağır bir yenilgiye uğrattılar. Böylece Rus sınırları üzerinde bulunan Peçenek ve İlk Bulgarların⁵ yaşamakta oldukları Dobruca'ya gelip yerleşmişlerdir. Ayrıca Silistre, Balçık, Varna gibi daha içeri bölgelere de yerleşmişler ve buralarda bugüne kadar Uzlar yahut Oğuzlar halinde kalarak milliyetlerini ve dilleri olan Türkçe'yi muhafaza etmişlerdir. Hıristiyanlığı kabullendikten sonra da Gagauzlar namını almışlardır⁶. Diğer taraftan Anadolu'da Moğol baskı ve zulmüne

² Kurat, *a.g.e.*, s. 45.

³ Kurat, *a.g.e.*, s. 67.

⁴ Kurat, *a.g.e.*, s. 73.

⁵ İlk Bulgarlar, Batı Gök-Türk Devleti'nin 659'da yıkılışını müteakip Kutrigur Bulgarlarından Organa'nın oğlu Kubrat idaresinde devletlerini kurmuşlardır. Fakat diğer bir Bulgar kolu olan Utigur Bulgarları Kubrat'ın idaresini kabul etmediler. Bu arada Batı Gök-Türk Devleti'nin yıkılışından sonra kurulan Hazar Kağanlığı yaptıkları baskılar neticesinde Kutrigur Bulgarlarını Tuna'ya doğru göçmelerine sebep olmuşlardır. Başlarında Asparuh olmak üzere 671 tarihinde Balkanlara girerek "Tuna Bulgarları Devleti"ni kurmuşlardır. Kurat, *a.g.e.*, s. 110.

⁶ Atanas I. Manof, *Gagauzlar (Hıristiyan Türkler)* (Çev. Türker Acaroğlu) Ankara 1939, s. 11.

dayanamayarak Bizans'a sığınan Anadolu Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykaus'a Bizans İmparatoru Mihail Paleolog 1259 yılında Dobruca civarında yer ve yurt vermiştir⁷.

Yukarıda anahatlarıyla verdiğimiz Türk kavimlerinin Hunlar devrinden itibaren başlayan göçleri, Tuna havzasında büyük değişikliklere sebep olmuştur. Özellikle IX-X. asırlarda vuku bulan Peçenek, Uz(Oğuz) ve Kumanlar'ın birbirlerini takip etmeleri neticesinde bugünkü Bulgaristan, Moldavya, Romanya ve Ukrayna bölgelerinde "Gagauzlar" adı altında bir Türk topluluğunu ortaya çıkarmışlardır. Bu arada Anadolu'dan II. İzzeddin Keykavus ile birlikte gelen Selçuklu Türkleri'nin payını da belirtmeliyiz. Böylece Gagauzlar'ın hangi Türk kavimden geldikleri çeşitli ilim adamları tarafından günümüze tartışıla gelmiştir.

Gagauzlar'ın menşeleri üzerine çeşitli görüşler olduğu görülmektedir. Kemal H. Karpat bu görüşleri üç ana grup altında toplamaktadır;

- Gagauzlar'ın kuzeyden geldiklerini iddia edenler,
- Gagauzlar'ın İlk Bulgarlar veya Bulgar olduklarını iddia edenler,
- Gagauzlar'ın Anadolu'dan geldikleri görüşün ileri sürenler⁸.

Gagauzlar'ın Balkanlar'a gelişi IX-XI. Asırlarda kuzeydoğudan batıya olan göçlere bağlanmaktadır. Bu görüşü W. Radloff, V. Moskov, A. Sokalski, Atanas I. Manof, C. Jiricek gibi araştırmacıların bazı ufak farklılıklarla birlikte Gagauzları Uzların devamı olarak görmekte dirler.

A. Manof, Uz(Oğuz)ların Kumanlar tarafından takip edilmeleri neticesinde, Rus arazisine sığınmışlardır. Ruslar 1060'ta Uz(Oğuz)'ları kovalayarak Peçenekler gibi Tuna'yı geçmelerine mecbur etmişlerdir. Bu tarihten itibaren Uz(Oğuz)'ların Tuna

⁷ Mihail Çakır, "Basarabyalı Gagauzların Tarihi", (Aktaran: Harun Güngör), *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.20 İstanbul Ekim 1982, s. 217.

⁸ Kemal H. Karpat, "Gagauzların Tarihi Menşei Üzerine ve Folklorundan Parçalar", *I. Uluslar arası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, C. I., Ankara, 1976, s. 166-167

havalisinde yerleşmeleriyle birlikte, Bulgar ve Yunan'dan oluşan orduyu yenerek Selanik ve Ellada'ya kadar ilerlemişlerdir⁹. Manof, Uzların Tuna'nın kuzeyinden gelerek Hıristiyanlığı kabul ettiklerini ifade eder. Uzlar zamanla Silistre, Mankalya, Kavarna, Balçık ve Varna gibi daha içeri bölgelere ilerlemişlerdir. Bugüne kadar Uzlar yahut Oğuzlar halinde kalarak milliyetleri ve dilleri olan Türkçe'yi muhafaza etmişlerdir. Manof Hıristiyanlığı kabullerinden sonra Gagauz adını aldıklarını belirtir¹⁰.

Çek tarihçisi Jirecek, Bulgaristan'daki Gagauz ve Surgus denilen halkları Peçenek-Kumanların bakiyeleri olarak görmektedir. Mihail Guboğlu ise, Jiricek'in Uz(Oğuz)'ları dikkate almadığı için bu görüşünü eksik bulmaktadır. Mihail Guboğlu, güney-doğu Avrupa'da yaşayan eski Türklerin özellikle Uz(Oğuz)'ların bakiyelerinin "Gagauzlar" olduğu görüşündedir¹¹. Uzların gerek Prut ve Tuna boylarında kalmaları ve gerek Balkanlara geçmeleri bu yerlerin tarihi ve etnografyası bakımından çok önemlidir. Bu güne kadar dillerini ve Türk folkloru özelliklerini muhafaza etmeğe muvaffak olan Gagauz Türkleri 1064-1065 tarihlerinde, Kumanlar'ın baskısı ile aşağı Tuna boyuna gelip yerleşen Uzların bakiyeleridir¹² Bulgar araştırmacı Atanas I. Manof, yer adlarından yola çıkarak Gagauzları, Oğuzlara bağlamaktadır. Deliorman havalisine yerleşen Türk kavimlerinin burada birçok izler bıraktıklarını söyleyerek, özellikle köy adlarını müşahede etmiştir. Örnek olarak; Uz-lar, Horoz-lar, Arap-lar, Turupçular v.s. gibi köy isimlerinin bir zamanlar buralarda Oğuz gruplarının yaşadıklarının ispatı olarak görmektedir¹³.

A. I. Manof gibi İslam Ansiklopedisi'nde "Gagauzlar" maddesinin yazarı Th. Menzel'de Gagauzları Uz(Oğuz)'lara bağlamaktadır. Th. Menzel, Gagauzların Türk olduklarının şüphe götürmediğini, Gagauz isminin çıkış noktasının da Oğuz ismiyle

⁹ Manof, *a.g.e.*, s. 10-11.

¹⁰ Manof, *a.g.e.*, s. 11.

¹¹ Mihail Guboğlu, "Gagauzların Türkçe Dili, Edebiyat ve Tarihi Hakkında Araştırmalar", *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi*, Tebliğler, C.2, İstanbul, 1985, s.64

¹² Akdes Nimet Kurat, *Peçenekler*, İstanbul, 1937, s. 151

¹³ Manof, *a.g.e.*, s.12

alakalı olduğunu belirtir. Gagauz ismindeki “auz” kısmı “Oğuz” kelimesinin kısaltılmış şekli olarak kabul etmektedir¹⁴.

Gagauzlar’ın İlk Bulgarlar veya Bulgar bakiyesi olduğunu ileri sürenlerde vardır. Bu görüşü ileri sürenler arasında Şkorpil, Mutafciev ve Marinov bulunmaktadır. Bu araştırmacılara Gagauzlar Asparuh idaresinde Dobruca’ya gelmiş olan İlk Bulgarların bakiyeleridir.¹⁵ Mutafciev’in iddiasına göre Gagauzlar, Türkçe öğrenmek zorunda kalmış olan Bulgarlardır. Mutafciev’in bu iddiasına K. H. Karpat, koyu bir milliyetçilik duygusu ile hareket olarak değerlendirmektedir. Kemal Karpat Mutafciev’in elinde zengin malzemeler olmasına rağmen, önyargılı hareket ettiğini belirtmektedir¹⁶.

Arkeolog Şkorpil de Gagauzlar’ın İlk Bulgarların bakiyesi olduğunu ileri sürmektedir. İlk Bulgarlar VII. Asrın ikinci yarısında Hazarların baskı neticesinde Balkan yarımadasına gelmişlerdir. İlk Bulgarların başlarında kral Asparuh bulunmaktaydı. Balkan yarımadasına gelen İlk Bulgarlar daha sonra “Gagauz” ve “Gacallar” adlarını aldıklarını ifade etmektedir¹⁷. Şkorpil’in bu görüşüne Manof karşı çıkmaktadır. Manof, Gagauzların İlk Bulgarların bakiyesi olamayacaklarını belirtir. Çünkü isimlerini değiştirmelerine bir anlam verememektedir. Ona göre “Bulgarlar, Slavlar gibi daha kudretli, sayıca daha kalabalık daha kültürlü milletlere bile kendi isimlerini vermişler, hatta buna mecbur etmişlerdir”¹⁸ diyerek Şkorpil’in görüşünü reddetmektedir.

Gagauzlar ile Gacalların yalnız Deliorman ve Dobruca İlk Bulgarlarının bakiyeleri olmayıp, Deliorman, Dobruca, Tuna havalisinde ve Karadeniz kıyılarındaki Peçenklerin, Kumanların özellikle Uz(Oğuz)’ların soyundan geldikleri belirtilir. Gagauz ve Gacalların bu açıdan kuzeyden gelen Türk kavimlerin bakiyesi olduklarının dikkati çekilmek istenmektedir¹⁹. Diğer taraftan

¹⁴ Th. Menzel, “Gagauzlar”, *İA.*, C.IV, Eskişehir 1998, s. 706

¹⁵ Karpat, *a.g.m.*, s.167

¹⁶ Karpat, *a.g.m.*, s.166

¹⁷ Müstecib Ülküsal, *Dobruca ve Türkler*, Ankara, 1966, s.17, Manof, *a.g.m.*, s.16, Karpat, *a.g.m.*, s.167

¹⁸ Manof, *a.g.m.*, s.18

¹⁹ Ülküsal, *a.g.e.*, s.19

Moğolların baskısıyla Kumanlar, Bizans İmparatorluğu topraklarına geçerek, burada bir kısım Hıristiyan Uz(Oğuz)'larla ve bir kısmı İlk Bulgarlarla, Müslüman Gacallar Peçeneklerle karışmışlardır. Kesif bir kısmı da Trakya ve Makedonya'ya giderek Bizans İmparatorunun verdiği topraklara yerleşmişlerdir²⁰. Bu tarihlerde Gagauzlar'ın ve Gacalların dini mensubiyet altında gruplaşmaları önemlidir. Bu çağda kavmiyetin değil, din mensubiyetinin öne çıktığı görülmektedir. Dobruca ve Karadeniz kıyılarına yerleşen Oğuzlar, İlk Bulgarlar ve Gagauzlar arasında Hıristiyanlığın seri bir şekilde yayılmasına karşılık, Deliorman'da kesif bir surette yerleşmiş olan Peçenekler, müşterek bir ad olmak üzere Türkler veya Gacallar veyahut Çıtaklar adı altında Müslüman olarak kalmışlardır²¹.

Gagauzlar'ın menşelerine dair diğer bir görüş ise, güneyden Anadolu'dan geldiklerinin kabul edilmesidir.

Anadolu Selçuklu sultanı II. İzzeddin Keykavus ve yanındaki Selçuklu Türkleri Moğol baskısı sonucu 1263 yılında Bizans İmparatorluğuna sığındılar. İmparator Mihail Paleolog, sultanın Rumeli'ye sürgün ve hapsolunmasını sağlamış, diğer taraftan sultanın bazı adamlarını ve oğlunu İstanbul'da alıkoyarak Hıristiyanlığa girmeye zorlamıştır. Dobruca'ya yerleştirilen Selçuklu Türkleri bilâhère Hıristiyan olmuşlardır. Buradan hareketle Gagauzlar'ın aslında bu kişilerin soylarından olduğu düşüncesi ağırlık kazanmaktadır²². Gagauzlar'ın güneyden yani Anadolu'dan geldikleri görüşü, dil yönünden dil benzerliğine dikkat çekilerek kuvvetlendirilmeye çalışılmaktadır. Tadeus Kowalski, Baserabya Gagauzlarıyla Deliorman- Güney Dobruca ve Kuzey-doğu Bulgaristan Türklerinin konuştukları diller arasında yakın benzerlikler olduğu neticesine varmıştır. Bulgar tarihçisi G. D. Balasçev de Gagauzlar'ın Anadolu'dan geldiklerini, II. İzzeddin Keykavus'un adamları olduklarını ve adlarının "Keykavus" tan geldiği savunmaktadır²³. Dil açısından bu görüşü destekleyenlerden biri de Hüseyin Namık

²⁰ Ülküsal, *a.g.e.*, s.16

²¹ Manof, *a.g.m.*, s. 13; Karpat, *a.g.m.*, s. 166

²² Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, C. II, İstanbul 1979, s. 429

²³ Karpat, *a.g.m.*, s. 167-168.

Orkun'dur. Orkun, bir Macar âliminin söylediklerinden yola çıkarak Gagauzlar'ın kuzeyden değil, güneyden geldiklerini kabul etmektedir²⁴. Türk tarihçisi Zeki Velidi Togan Gagauz isminin "Kaka-uz" veya "Aga-uz" kelimelerinden müştak olabileceğini ileri sürmektedir²⁵. Gagauz isminin "Gaga-uz", "Kaga-uğuz" un batıdaki telaffuzudur. Kaga Türkmençe olup "Ata" demektir²⁶.

Kemal H. Karpat da Gagauzlar'ın kesin olarak Anadolu'dan geldikleri görüşünü kabul etmektedir. Paul Wittek'in, *The Encyclopedia of İslâm*'ın yeni baskısındaki görüşünü delil olarak göstermektedir. Paul Wittek, Th. Menzel tarafından yazılmış olan makaleyi bir tarafa bırakarak, Gagauzlar'ın Anadolu'dan geldiklerini ortaya koymaktadır²⁷.

Gagauzlar'ın ruhanî lideri olan Mihail Çakır ve Gagauz araştırmacısı Mihail Guboğlu Anadolu Selçuklu görüşünü kabul etmemektedir. M. Çakır Gagauzlar'ın Türk olduklarını, fakat İzzeddin Keykavus'un ahfadı olmadıklarını belirtir. Ona göre İzzeddin Keykavus'la Rumeli'ye gelen Selçuklu Türkleri Gagauzlar'ın arasında 100 yıl kadar Müslüman olarak yaşamışlar, daha sonra Kırım'a göç etmişlerdir. Geri kalanlar ise Yıldırım Bâyezid zamanında Anadolu'ya götürülmüşlerdir. Gagauzlar ise Hıristiyan oldukları için Dobruca'da kalmışlardır²⁸.

Gagauzlar'ın Anadolu Selçuklu bakıyyesi olduğu fikrine karşı çıkan diğer bir araştırmacı Mihail Guboğlu, bunlardan ziyade Kuzey Türk unsurunun daha etkili olduğunu belirtmektedir²⁹. Balasçev ise Dobruca'nın 1319-1320 yıllarında dinî ve idarî bir bölge olarak İstanbul Patrikliğine bağlandığına da işaret ederek, bunun önemli bir olaya, belki de Selçuklu Türklerinin İslâm'ı bırakarak Hıristiyanlığı kabul etmelerine delil olabileceğine işaret etmektedir³⁰.

²⁴ Hüseyin Namık Orkun, *Türk Dünyası*, İstanbul 1932, s. 207.

²⁵ Zeki Velidi Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981, s. 165

²⁶ Harun Güngör-Mustafa Argunşah, *Gagauz Türkleri*, Ankara 1991, s. 5.

²⁷ Karpat, *a.g.m.*, s.172.

²⁸ Mihail Çakır, *a.g.m.*, s. 225.

²⁹ Guboğlu, *a.g.m.*, s. 63.

³⁰ Karpat, *a.g.m.*, s. 169

Osmanlı Türklerinin, Balkanları ele geçirmelerinden sonra, aynı kandan olan, aynı dili konuşan bu insanlar birbirleriyle tamamen karıştılar ve ortak olan "Türk" adını aldılar. Gagauzlar ise Hristiyan olmaları sebebiyle bu ismi kabul etmediler³¹.

Osmanlı idaresinden evvel buralarda yerleşen bu Türk guruplarının örf ve âdetlerini ve hatta dinlerini korumuş olmaları, Osmanlı idaresinin Balkanlara kolayca yerleşmelerine yardım etmiştir. Örf-âdet ve dil yakınlığı ile çeşitli Türk kollarının zaman zaman birbirleriyle dostluk kurduklarına, hatta birbiri içinde eriyip gittiklerine Bizans kaynakları da işaret etmektedir³².

Sonuç olarak Gagauzlar daha Hunlar döneminden itibaren Balkanlara ve Tuna-Karadeniz kıyılarına yapılan göçlerin bir neticesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle IX asırda Peçeneklerle başlayıp sonraki asırlarda devam eden Türk kavimlerinin göçlerinin etkisiyle birlikte Anadolu Selçuklu unsurlarını da sayabiliriz. Anadolu Selçuklu etkisi Gagauzlara Anadolu'daki Müslüman-Türk örf ve âdetlerinin yerleşmesine sebep olmuştur. Kısacası Gagauzlar, Peçeneklerle birlikte Uz(Oğuz), Kuman(Kıpçak) ve Anadolu Selçuklu Türklerinin Hristiyanlaşmış bakıyyeleridir.

³¹ Ülküsal, *a.g.e.*, s. 16.

³² Karpat, *a.g.m.*, s.164.